

הקריאה הפסיכולוגית מול אתגרי הביקורת הגבוהה:

סיפור מסעו של יעקב כמקרה מבחן

מיכה רואי

לזכרו של גיסי הצדיק
רס"ן (מיל') ד"ר איתן מנחם נאמן הי"ד
שנפל בכ"ד תשרי תשפ"ד
בקרב עם מחבלים בסמוך לצומת שער הנגב;
תם וישר וירא אלהים וסר מרע.

תקציר

קריאת סיפור מסעו של יעקב מבית אביו מעוררת רושם בולט שהסיפור אינו אחד, וחוקרי הביקורת הגבוהה הצביעו על כך. החוקרים בעלי הגישה הדיאכרונית מקבלים רושם זה וטוענים שהוא משקף נאמנה את העובדה שהסיפור מורכב מסיפורים שונים שאוחדו בתהליך עריכה משני. החוקרים בעלי הגישה הספרותית-סינכרונית דוחים רושם זה וטוענים שהסיפור אחד ושכתובתו באופן שמעורר את הרושם המוטעה הזה נובעת משיקולים ספרותיים ורעיוניים כאלה ואחרים. במאמר זה אני מבקש להדגים קריאה נוספת המתמודדת עם הרושם הזה בצורה שונה, היא הקריאה הפסיכולוגית. קריאה זו מסבירה את רושם אי האחידות כשיקוף של מנגנונים נפשיים: מנגנונים אוניברסליים המאפיינים כל נפש אנושית; או מנגנונים פרטיקולריים המשקפים את אישיותו של יעקב. הקריאה האוניברסלית מתייחסת לטקסט כמיתוס, ואילו הקריאה הפרטיקולרית מתייחסת אליו כסיפור. תהליך הקריאה הפסיכולוגי דומה לתהליך הטיפולי הפסיכואנליטי. כשם שהאחרון ממוקד בחיפוש השפה שמאחורי השפה, כך הראשון ממוקד בחיפוש הסיפור שמאחורי הסיפור. חלקו הראשון של המאמר מוקדש לחיפוש הסיפור האוניברסלי (המיתוס) שמצוי מאחורי הסיפור. חלקו השני של המאמר מוקדש לחיפוש הסיפור הפרטיקולרי שמצוי מאחורי הסיפור. הדילוג בין שני הקטבים המרכיבים את הנפש האנושית בקריאה האוניברסלית, כמו ההיצמדות למבנה האישיותי המסוכסך של יעקב בקריאה הפרטיקולרית, הם שיוצרים את הרושם שהסיפור אינו אחד.

מילות מפתח: ביקורת המקרא, קריאה סינכרונית, קריאה דיאכרונית, קריאה פסיכולוגית, סיפור מסע, יעקב ועשיו.

יסודות פסיכולוגיים של טקסי הכפרה בספרות הכוהנית

יצחק פדר

תקציר

מאמר זה בוחן את המשמעות של מונחים מרכזיים בספרות הכוהנית (P) הקשורים לקרבנות הכפרה, כגון "אשם", "כפר" ו"סלח", כבסיס לעיון פסיכולוגי בתפיסת האשמה והעונש המשתקפת במקור הזה. על אף הרושם שמדובר במערכת דינים חסרת רגש ושגם הטקסים עצמם משיגים את

מטרתם באופן מכני, חקירה מעמיקה יותר חושפת מניעים פסיכולוגיים המסתתרים מאחורי ההוראות היבשות, כגון חרדה ואשמה. עם זאת, ה'אשמה' המתוארת בטקסטים אלו אינה מבוססת על תגובה רגשית בלבד, אלא על ידיעה או על חשש שקיים חוב כלפי האל הדורש פירעון. אף על פי שהמחקר הפסיכולוגי המודרני מתמקד ב'אשמה' בתור רגש, עדיין ניתן להפיק תובנות חשובות לגבי אשמה בתפיסה הכוהנית. יתרה מזאת, ההבחנה הפסיכולוגית בין 'אשמה' ל'בושה' יכולה לשפוך אור על תפוצת השורשים אש"ם ו-כל"ם/בו"ש במקור הכוהני ובספר יחזקאל. חלקו השני של המאמר מתמקד בקורבן ה"חטאת" בניסיון להבין את שמו ותפקידו המקורי. בניגוד למגמה הרווחת במחקר כיום, בעקבות עבודתו של יעקב מילגרם לפרש את החטאת כ- 'purification offering' ניתוח מחודש של המקורות המקראיים, המבוסס על מקבילות מהמזרח הקדום, מגלה שהתרגום המסורתי 'sin offering' מדויק יותר ומצביע על רציונל הקורבן המקורי. גישה זו מאפשרת תובנות חדשות לגבי סוגים שונים של חטאת שאין להם קשר גלוי לחטא, כגון היולדת והנזיר, ומראה כי אפשר להסביר את המקרים הללו בכך שהם משקפים חרדה הנובעת מחשש מפני חטא סמוי. ביחד, ניתוחים אלה של טקסי הכפרה חושפים כמה מהמניעים הפסיכולוגיים החבויים מתחת להנחיות הטכניות של המקור הכוהני.

מילות מפתח: "חטאת", כפרה, אשמה, כלימה, בושה, חרדה, הספרות הכוהנית, פורענות אלוהית, יולדת, נזיר.

'דרך המלך' (שלמה) אל הלא מודע? פסיכולוגיה ופילולוגיה בסיפור החלום בגבעון (מלכים א ג 4–15)

רות פידלר

תקציר

מאמר זה מוקדש לעיון ביחס שבין פרשנות פסיכולוגית לפרשנות פילולוגית של תיאורי חלומות במקרא, תוך התמקדות בסיפור על חלום שלמה בגבעון (מל"א ג 4–15). בפתיחה (פרק א) נסקרות מגמות רווחות בפירוש תיאורי חלומות מקראיים על זיקותיהן לאטיולוגיה המיוחסת לתופעת החלום, ונדונים פערים המסתמנים בין הפילולוגיה, האמונה על בירור כוונות מחברים, לפסיכולוגיה, שעניינה יותר בחשיפת תהליכים פנים נפשיים. מוצגות גם האפשרויות של אטיולוגיה דו-ערכית (בר' לו 10–11) ושאלת השלכותיה הפרשניות. בהמשך נדונים שני רכיבים בסיפור החלום בגבעון: טיבו של החלום כדו-שיח בין החולם לאלוהיו (פרק ב) ותוכן החלום (פרק ג). כאן מתברר שבכמה סוגיות הפערים בין הפילולוגיה לפסיכולוגיה מצומצמים מן הצפוי. הפרשנות המוצעת לבסוף לחלום בגבעון משלבת אפשרויות שונות בו-זמנית, כעין גילוי 'גיאוגליפים' על הקרקע במבט מגובה רב שאינו מבטל את הצורך בחקירה גאולוגית או ארכיאולוגית של אותה קרקע. הדו-ערכיות כלפי החלום, המתגלה בין השאר בתגובת יעקב לחלום יוסף, מעודדת קריאה מרובדת מעין זו גם לחלום שלמה.

מילות מפתח: שלמה המלך, חלום מסר שמיעתי, חלום התגלות, דו-שיח, דו-ערכיות, חכמה, 'חכמת אלהים', פרימט חכמתי, מקדש, לא מודע.

אבל ונקמה – הילכו השניים יחדיו: עיון ספרותי-היסטורי ופסיכולוגי

בתהלים קלז

גילי קוגלר

תקציר

נקמה שואפת לתקן אי צדק בעקבות פגיעה, ולצד זה לענות על צורך נפשי של הנפגעים. האם נקמות והצורך בנקמה יכולים להתקיים לצד תחושת אבל בעקבות הפגיעה? האם אבל מתעצם כאשר מקור הפגיעה בגורם אנושי מכוון? והאם הוא נחלש בשל כניסתם של רגשות אחרים ביחס למקור האסון, כגון טינה ונקמות? המאמר בוחן את מזמור קלז בתהלים לאור השניות הרגשית המוצעת בו, ביטויי אבל ורצון לנקמה, ושואל האם, על פי המזמור, רגש אחד מוביל לשני או מוחלף על ידו, והאם הדינמיקה בין שני הרגשות משתנה במעבר מהממד הפרטי-משפחתי לציבורי-לאומי וביחס לסוגיית האפשרות להיחלץ ממעגל הנקמה והאלימות.

מילות מפתח: תהלים קלז; אבל; נקמה; גמול; זיכרון; גלות בבל; אדום-ישראל.

מֵאוֹרֵעֵינִים יִשְׁמַחֲלֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תִּדְשֹׁן־עַצֶּם (משלי טו 30): בין גוף לנפש בפתגמי החכמים

טובה פורטי

תקציר

השימוש המטפורי-אידיומטי שעושים הסופרים הקדמונים באיברי הגוף לתיאור מנעד רגשות מצביע בבירור על תפיסה הוליסטית של גוף ונפש ועל הכרה בקיומה של השפעת גומלין בין מצב הגוף והלך הרוח. המינוח 'פסיכוסומטיקה' (מיוונית: פסיכה - נפש, סומה - גוף) מתייחס לניסיון האנושי לאגד היבטים פסיכולוגיים ונפשיים. במאמר זה נדון במבחר פתגמים בספר משלי שמצביע על רגשותם הפסיכולוגית ועל מודעותם של החכמים ליחסי גומלין בין גוף ונפש. מסקנות החקירה תומכות בכוחה של ההכרה הקוגניטיבית והתפיסה העצמית לחולל שינוי מחשבתי-התנהגותי שיש בו כדי לשפר את איכות חייו של האדם במערכות יחסיו הבינאישיים. גילוייה של חשיבה פסיכוסומטית בקרב מחברי הפתגמים שופכת אור על מסגרתו החינוכית של ספר משלי כמדריך לפיתוח מודעות רגשית לנפש האדם.

מילות מפתח: ספר משלי, פתגמים פסיכוסומטיים, יחס גומלין בין גוף ונפש, איברי הגוף כמטונימיה לרגש, 'לב', 'רוח', 'נפש', 'תאוה', מורכבות רגשית, חשיבה פסיכו-הכרתית.

עקדת יצחק ואשליית השליטה ההורית

מירב רוט

תקציר

סיפור עקדת יצחק, הפותח בצו האלוהי "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך" (בר' כב 2), הוא מן הסיפורים הפרדיגמטיים ביותר בתרבות העולם על אמונה חסרת פניות. בה בעת, הוא גם מציב את אחת הדילמות המוסריות והחידות האנושיות הכבירות ביותר, בשל נכונותו של הגיבור המקראי, אביר האמונה אברהם, להקריב את בנו. נכונות זו הפכה לאבן חכמים לפילוסופים, חוקרי מקרא, חוקרי ספרות ופסיכולוגים, בבואם לפענח את פשרו של הטקסט ואת כוח השפעתו. במאמר הנוכחי מוצעת עבור סיפור העקדה קריאה בין תחומית, ספרותית-פסיכואנליטית. עיון בסיפור מוביל למפתח פרשני חדש שיש עמו גם הסבר לכוח ההשאה של הסיפור: סיפור העקדה נוגע בטאבו הנפשי בדבר הידיעה כי כל ילד דינו למות, ועוסק באשליה שכל הורה חפץ להאמין בה, שבכוחו לבחור האם להסכים או לסרב למות צאצאיו בכלל ולמועד מותם בפרט. במתן הבחירה לאברהם ובציותו לצו האלוהי, משרת הסיפור את ההכחשה של הקוראים ביחס לגבולות שליטתם, אפילו ביקר להם ביותר. הם מסרבים להבין שכך או כך, הדבר לא היה תלוי באברהם, כפי שמות ילדיהם אינו תלוי רק בהם. מתוך פריזמה זאת, נפתח שער להיבטים נוספים, נפשיים וקיומיים, שמאיר סיפור זה ביחס לאשליית השליטה ההורית: הסכנה עם הסופיות; שחרור מכבלי העבר והעתיד; התנועה מטראומה לאמונה וערכים; והתרה 'אברהמית' של התסביך האדיפלי. אלה מוצגים בעקבות השימוש של ארבע יצירות בסיפור העקדה. בסיום המאמר משמש הניתוח המוצע לסיפור העקדה להתבוננות במציאות של הקוראים בישראל 2024.

מילות מפתח: עקדת יצחק, תסביך-אדיפלי, אשמת-ניצולים, אברהם, פסיכואנליזה, אמונה, בראשית, אלביתי, חרדת מוות.